

KE SLOVNÍ ZÁSOBĚ GYMNAZISTŮ

V tomto krátkém příspěvku otevírám otázku, zda se znalost české slovní zásoby dnešních dospívajících skutečně snižuje v porovnání s jejich generačními předchůdci. Podělím se přitom o výsledky pozorování, jež jsem v této oblasti pravidelně činil za posledních osmnáct let u svých žáků na osmiletých a čtyřletých gymnáziích.

Nejsem samozřejmě jediný češtinář, který na tento problém naráží a píše o něm či veřejně hovoří. Pravda, jde často jen o povzdechy nedoložené konkrétními údaji; jsou to však povzdechy opřené o každodenní empirii; a pokud někdo učí češtinu přes čtvrt století, ví, o čem je tu řeč.

Pokusil jsem se o hrubé mapování této problematiky prostou metodou pozorování a zápisu těch českých slov, jež moji žáci neznali, když jsme na ně narazili při četbě (uměleckého textu, učebnice, novin) nebo při mém výkladu. Výslovně podotýkám, že jsem se soustředil na slova, jež jsou buď v centru našeho lexika (*slídit, pokorný*), nebo jen mírně mimo ně (*skon, skrovný, sličný, tonout, pokradmu*); nešlo mi tedy o zjišťování znalosti vyslovených historismů nebo archaismů, ojedinělých poetismů či výrazů slangových (jako jsou *skýva, obrok, morda, slanít*). Rovněž jsem nezkoumal, zda mají žáci přesnou představu o termínech jako *habr, kýl*: stačilo mně, aby věděli, že jde o listnatý strom, resp. součást lodní konstrukce. Nevěnoval jsem se ani slovům přejatým, protože tu lze jen sotva rozhodnout, kudy vede hranice mezi těmi, která by patnáctiletý či šestnáctiletý středoškolař již nesporně znát měl (jako *konkrétní, kontakt, radikální*) a u kterých to tak nesporné není (*fatální?, instance?, patriarcha?*).

Pozorování jsem zúžil na kvintány a sextány (resp. žáky 1. a 2. ročníku čtyřletých gymnázií). Prováděl jsem ho od r. 1990 na Gymnáziu U Libeňského zámku v Praze 8, na Gymnáziu J. Seiferta v Praze 9 (na obou studují děti ze všech částí Prahy), na kolejním Gymnáziu Open Gate (zde jsou děti z celé republiky a nejrůznějších sociálních vrstev, např. i z dětských domovů) a na Gymnáziu V. Hraběte v Hořovicích (kde se koncentrují děti z menších měst a vesnic z rozsáhlé oblasti středních Čech). Probíhalo prakticky nepřetržitě, neboť jsem za tuto dobu češtinu učil vždy alespoň v jednom takovém ročníku na každé z oněch škol.

Takto vznikl a vzniká seznam problémových slov, jež uvádím na konci článku. V současné době obsahuje přes 200 výrazů. Kritériem zápisu do něj je hranice nejméně 20 % žáků třídy, jež dané slovo buď vůbec neznali, nebo jeho význam zjevně nepřesně odhadovali z kontextu či jej pouze tušili ve velmi vzdálených, mlhavých souvislostech (např. *pokorný* vysvětlovali jako *skromný*). U některých slov šlo až o třetinu třídy, nejednou o polovinu – v posledním případě jsem si i to poznamenal.

Zápis jsem dělal hned na místě do svého notesu a pak jej přenášel doma do počítače, takže za spolehlivost seznamu v tomto směru mohu ručit.

Zachoval jsem slovní druh problémového slova; u ohebných uvádím až na výjimky (*střezte se*) základní tvar (tj. 1. pád jmen, infinitiv sloves). Skutečnost, že převažují přídavná jména a příslovce, lze velmi dobře vysvětlit tím, že význam právě těchto slovních druhů se odhaduje z kontextu daleko hůře než význam slovních druhů tvořících sémantické jádro věty, tj. sloves a jmen. (Srov. *Z místnosti se linul tklivý zpěv* – většina lidí, kterým jsou slova *linul a tklivý* v dané chvíli neznámá, odhadne spíše význam slovesa než adjektiva.)

Žákům jsem otevřeně říkal, že podobný výzkum provádím a žádal je, aby byli zcela upřímní a k eventuální neznalosti se „přiznali“; v naprosté většině vstřícně přijali a přijímají argument, že nikdo není vševědoucí a že právě škola a hodiny češtiny jsou dobrým, ne-li

nejlepším místem k nápravě. Postupně se ve sledovaných třídách vyvinula v tomto směru velmi hezká spolupráce, prostá jakýchkoli rozpaků a afektů.

Konkrétně jsem tedy získával inkriminovaná slova buď tak, že se na ně žáci zeptali, nebo jsem se ptal já sám, když jsem pojal podezření, že jim přesný význam určitého výrazu uniká. Sledoval jsem pouze jednotlivá slova, nikoli frazeologická spojení.

V počátku devadesátých let bylo jediným cílem této mé aktivity vytvořit si databázi problémových slov pro ryze praktické výukové účely. Teprve později, jak seznam narůstal a čas šel, začal jsem pomýšlet na dlouhodobý výzkum a eventuálně i generační komparaci. Bylo by jistě zajímavé učinit podobný výzkum v intencích tzv. tvrdé vědy a obohatit ho o srovnávací studii, jež by sledovala, nakolik a zda vůbec se rozšiřuje slovní zásoba mládeže mezi 11. a 15. rokem života.

Na základě svých zjištění jsem si jist těmito dvěma závěry:

1. Za posledních 18 let skutečně došlo k viditelnému propadu aktivní a pasivní znalosti slovní zásoby u naší patnáctileté až šestnáctileté mládeže. (Pokud by tomu tak totiž nebylo, níže uvedený seznam by se byl nesporně zastavil nebo téměř zastavil po dosažení určité hranice. Bohužel, každý rok se rozrůstá o nové, někdy až stěží uvěřitelné – neboť zcela běžné – výrazy; a ta slova, jež do něj byla zařazena dříve, činí žákům potíže i dnes.)

2. Aktivní i pasivní znalost slovní zásoby je u značné části naší mládeže nedostatečná s ohledem na jejich komunikační potřeby.

Protože jsem svoje pozorování prováděl u žáků gymnázií, tedy škol velmi výběrových, domnívám se, že situace u ostatních středoškoláků přinejmenším nebude lepší.

Stručně nyní naznačím svůj názor na příčiny a důsledky tohoto neutěšeného stavu:

Primární příčinou patrně bude – jak se často spekuluje – drastický pokles četby kvalitní umělecké literatury a časopisů. Těžko též pochybovat o tom, že za tímto úpadkem čtenářství stojí rozvoj moderních technologií, neboť zkušenost říká, že skutečně časově koinciduje s příchodem videa a počítačových her a dále se prohloubil se zaváděním DVD technologie a sms zpráv. (Za samostatnou studii by zde stál fenomén Harry Potter, jenž – alespoň podle mých zkušeností – poněkud paradoxně předchází hypotézu potvrzuje: narazil jsem totiž před rokem na výraz *vědma*, který neznala řada žáků z poloviny devadesátých let; v popisovaném případě jsem naopak užasl, že v třicetičlenné třídě z roku 2006 byli jen tři žáci, kteří nevěděli přesně, co toto slovo znamená. Vysvětlení mi bylo poskytnuto vzápětí – žáci ho znali z 3. dílu potterovské sagy.)

Mezi dalšími příčinami lze uvést výrazně vyšší pracovní vytížení rodičů, rezultující v menší objem času, kdy se věnují uvědomělému pěstování a rozvíjení slovní zásoby potomků, než tomu bylo dříve. (V rozhovorech na toto téma si jen málo žáků vybavilo, že jim rodiče četli pohádky; ti, kteří měli v tomto ohledu štěstí, pohříchu spíše na prarodiče, patřili vesměs mezi žáky jazykově vyspělé.) Konečně soudím, že na vině je i české základní školství, které patrně neakcentuje dostatečně čtení v hodinách, když už ho nelze příliš očekávat mimo školu.

Pokud jde o důsledky, tři jsou nasnadě: 1. nedostatečná úroveň a bohatost žákova vyjadřování; 2. snížení kvality myšlení; 3. nedokonalé porozumění některým textům, včetně žurnalistických. Uvedu však i čtvrtý, kvůli němuž jsem s průzkumem v této oblasti vlastně začínal a nakonec napsal tento článek: totiž menší porozumění žáků učitelovým výkladům ve škole. Nejednou v minulosti jsem až s odstupem času zjistil, že polovina třídy neznala přesný význam důležitého pojmu mého výkladu (a nešlo o nějaký speciální termín, ten bych byl samozřejmě předem vymezil), popř. význam klíčového slova při interpretaci textu, včetně neuměleckého.

Usoudil jsem tedy, že by se přinejmenším kolegům češtinářům mohl hodit výtah z toho, co v oblasti slovní zásoby nelze u žáků samozřejmě předpokládat. Níže uvedený seznam (neúplný, ale obsahující nejčastěji se vyskytující problémové výrazy) může též sloužit jako východisko ověřovacího testu na jiných školách, zda výrazy do něj zařazené dělají potíže žákům 1. a 2. ročníku gymnázií v celé České republice, popř. jako srovnávací test pro žáky gymnázií a jiných typů středních škol. Konečně připadl-li některý ze středoškolských češtinářů na podobnou myšlenku a též má svůj soupis problémových slov, vítaně by obohatil naše poznání v této oblasti.

Domnívám se, že každé slovo následujícího seznamu by patnáctiletí až šestnáctiletí středoškoláci (nota bene gymnazisté) měli mít bezpečně ukotveno přinejmenším ve své pasivní slovní zásobě. Bohužel nemají...

Seznam nejfrekventovanějších problémových slov (abecedně)

P o z n á m k a: Podtržená slova dělala potíže nejméně polovině žáků v alespoň jedné ze sledovaných tříd.

Balamutit, bažit, bezbřehý, bezděčně, bodře, brojit, býlí, bytelný, cudný, dlít, durdit se, dýha, horlivý, hoře (tj. lítost), hvozd, chmury, chrabrý, chřípí, jho, jihnout, jímavý, jízlivý, kasat se, klání, kloudný, komolit, konejšit, koukol, kromobyčejný, kusý, kyprý, lamentovat, ledabylý, ležérní, lkát, lnout, lpět, mamon, mdlý, mimoděk, mozolnatý, nasnadě, nedůtklivě, nejapný, nepřeborný, niterný, notný, obezřelý, osiřelý, osnovat, osočit, ostýchavý, otálet, perný, podroušený, pohnutka, pojednat (co jako co), pokání, pokolení, pokorný, pokoutně, pokradmu, ponurý, pookřát, poshovět, postoupit (co komu), potutelný, povlovný, požívat (čeho), proradný, prchlivý, proslul, předčit, předpojatý, přemítat, příkrý (kopec), příkře (mluvit), připadnout (tj. přijít na něco), přitakat, purpur, pýřit se, rmoutit se, rozšafný, rubáš, rusý, sedlina, slídit, slynout, smilstvo, smýknout (se), spásný, spiknutí, spílat, stávající, stmelit, strádat, střenka, střezte se (čeho), svérázný, svízel, šalba, šev, titěrný, tklivý, tonout (tj. topit se), trest, trudný, trýznit, úděl, unylý, úlisný, upejpat se, úporný, úskalí, uštěpačný, útlocitný, vesměs, vetchý, vilný, vískat, výsada, výspa, vystříhat se (čeho), vzývat, zadávit, záhy, zakabonit se, zakolísat, záludný, záminka, zapovědět (zapovídat), zarputilý, zapříspěhlý, zavilý, zesinat, zevrubný, zkoprnět, zkormoucený, zpupný, ztepilý.